

Павліченко О. В.,
кандидат ветеринарних наук,
доцент кафедри гігієни тварин та
ветеринарної санітарії Харківської
державної зооветеринарної академії

ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЖІНОК

У статті проаналізовано принципи соціального захисту жінок. Виокремлено класифікацію принципів соціального захисту жінок. Досліджено зміст кожного із видів.

Ключові слова: принцип, соціальний захист, жінка, соціальне законодавство, права жінок.

In the article the principles of social protection of women are analyzed. The classification of the principles of social protection of women is singled out. The content of each of the species is studied.

Key words: principle, social protection, woman, social legislation, women's rights.

Аналіз принципів соціального захисту жінок, які у своєму взаємозв'язку утворюють цілісну систему є важливим елементом наукових досліджень, оскільки дозволяє провести ґрунтовний аналіз основоположних начал відповідного правового інституту, визначити вектори його розвитку та, за потреби, скоригувати їх в цілях найбільш ефективного та належного захисту прав жінок. Питання визначення орієнтирів розвитку правовідносин шляхом встановлення необхідного правового регулювання, та приведення їх до заданих такими векторами цілей є важливим завданням держави, яка на один із основних планів ставить соціальних захист своїх громадян. Поступова зміна економічних та етичних засад, пов'язаних із соціальним захистом жінок, ставить перед державою виклики щодо своєчасної зміни правового регулювання та встановлення доцільних гарантій відповідного захисту та утвердження необхідних принципів.

З метою аналізу системи принципів соціального захисту жінок, першочергово варто звернути увагу на зміст даного поняття, що дозволить провести більш якісний аналіз досліджуваного питання. Так, деякі вчені вказують, що принципи за своєю сутністю являють загальнометодологічні настанови щодо шляхів, засобів, методів, механізмів та основних ланок розв'язання тих чи інших назрілих проблем. Принципи складають теоретичний фундамент будь-якої цілеспрямованої системної практичної діяльності. Без їх конкретного визначення ця остання перетворюється в хаотичне борсання між різними зрізами, аспектами, складовими ланками проблеми, не стільки сприяючи її розв'язанню, скільки заплутуючи ситуацію [1, с.278]. Фактично розуміння даного поняття зводиться до характеристики основоположних засад існування та регулювання суспільних відносин, які визначають базові аспекти функціонування відносин, та вказують на пріоритети та вектори їх розвитку.

М.М. Руженський відзначає, що розуміння принципів проявляється в науці в багатьох значеннях, виходячи з тих завдань, які вирішуються в процесі конкретного дослідження наукової проблеми. У контексті нашого дослідження принципи соціального захисту населення являють собою результат узагальнення людьми дії об'єктивних економічних та соціальних законів, характерних фактів і ознак, які стають загальними засадами функціонування й розвитку цього суспільного інституту. Отже, принципи соціального захисту – це керівні ідеї, вихідні положення, які відображають закономірності формування, функціонування та розвитку цього суспільного інституту як системи. Вони визначають вимоги до неї, її структури, процесів, механізмів і методів управління [2, с.75]. В даному випадку вчений значну увагу звертає на системність принципів, тобто на їх взаємозв'язок між собою в цілях визначення векторів розвитку суспільних відносин, зокрема в сфері соціального захисту. Важливо, що принципами за своїм змістом відображаються

закономірності формування відповідного правового інституту, фактично утворюючи найбільш стабільне на консервативне правове регулювання інституту соціального захисту.

На думку, В. В. Лаврухіна принципи надання соціального захисту відображають уявлення суб'єкта, суб'єктів, групи і суспільства про те, хто і яким чином може одержувати і повинен здійснювати ті або інші заходи соціального захисту. Відзначається, що загальнозживаними, принципами соціального захисту, що не потребують додаткових пояснень є принципи гуманізму, об'єктивності, універсалізму, дотримання прав людини, заявності, соціальної справедливості, толерантності, добровільності, справедливості та адресності. Водночас, вчений зауважує на те, що ряд принципів, наприклад адресність та загальність, можуть за своїм змістом суперечити один одному, відтак їх доцільно підрозділяти по інституційних видах. Вказуючи на наявність негативної практики формального виконання соціальними працівниками своїх обов'язків, вченим пропонується запровадити ряд додаткових принципів в частині надання соціального захисту, серед яких, зокрема, звертається увага на необхідності принципів вимогливості, виховання, своєчасності, індивідуального і ситуативного підходу, дотримання прав спільності і суспільства, не спричинення шкоди, спільної діяльності, мультикультурності, представництва, необхідності і достатності та ненасильства [3, с.74]. Так, вчений веде мову про зміст принципів соціального захисту через уявлення суб'єктів про належне регулювання та функціонування відповідного правового інституту. Відзначимо, що дана позиція є цілком виправданою з огляду на формування через принципи шляхів розвитку суспільних відносин в межах окремого правового інституту. Таким чином, встановлення вектору розвитку цілком логічно пов'язується із уявленням про належне регулювання та функціонування, та прагненням до досягнення відповідного стану правовідносин.

Деякими вченими виокремлюються такі основні принципи соціального захисту населення, як гуманність, адресність, соціальна справедливість, комплексність, забезпечення прав і свобод особистості [4, с. 315]. Цілком належним виглядає даний підхід, не зважаючи на досить незначну кількість основоположних засад, виокремлених вченою, оскільки було зазначено виключно про основні засади, які формують належні шляхи функціонування та розвитку інституту соціального захисту.

Відзначається, що переважна більшість науковців вважають, що основними принципами, які по суті є базовими для сучасної моделі соціального захисту, виступають багатосуб'єктність, системність, адресність, комплексність та гнучкість здійснення функцій. Призначення соціального захисту, щодо надання необхідної допомоги особам у скрутній ситуації, стимулювання та підтримки активності людей та прагнення до самостійного вирішення наявних проблем, здійснюється саме завдяки наведеним вище принципам [5, с. 16]. Таким чином вбачається досить значна схожість та відповідність між зазначеними переліками принципів соціального захисту. Досить цікавим новим принципом є принцип гнучкості, який вочевидь дозволяє інституту соціального захисту належним чином функціонувати в умовах постійної зміни як правового регулювання, так і потреб осіб, які є суб'єктами правовідносин в сфері соціального захисту.

Цікавою з наукової точки зору є позиція Є.П. Яригіної, яка вказує на необхідність спиратися на наступні принципи: «диференційований підхід до соціального захисту різних соціальнодемографічних груп і верств населення, забезпечення всім громадянам соціально прийняттого рівня життя, гнучкість і дієвість у здійсненні заходів соціального захисту, поєднання централізованого й локального регулювання в системі соціального захисту населення, комплексність заходів соціального захисту» [6, с.35]. Даний підхід вказує на необхідність виокремлення в основному організаційних принципів, які дозволяють сформуванню належного рівня взаємозв'язку необхідних засобів регулювання та функціонування соціального захисту, наділяють соціальний захист необхідними характеристиками та ознаками, які дозволяють створити ефективний, ціленаправлений розвиток відповідного правового інституту.

В межах нашого дослідження, важливою є позиція М.В. Буроменського, який розглядав

питання відповідності пільг і привілеїв, встановлених КЗпП України для жінок, принципу гендерної рівності [7, с. 84-86]. В свою чергу, І. В. Шульженко зауважує, що законодавство України, створюючи умови для зайнятості населення на принципах забезпечення рівних можливостей без будь-якої дискримінації, передбачає певні пільги для окремих категорій жінок [8, с.132]. Даний принцип є специфічним для соціального захисту саме жінок, оскільки впроваджує вектор розвитку даного інституту в цілях забезпечення рівних можливостей реалізації своїх прав жінками в порівнянні із чоловіками.

М.М. Руженський перш за все серед принципів соціального захисту населення, звертає увагу на принцип єдності об'єктивних і суб'єктивних факторів, принцип соціальної справедливості, принцип поєднання об'єктивної соціальної саморегуляції з цілеспрямованою діяльністю у здійсненні цього захисту, принцип індивідуальної соціальної відповідальності, принцип соціальної солідарності, принцип соціальних гарантій, принципу соціального партнерства, принцип економічної ефективності соціального захисту населення, принцип пріоритету економічних та соціальних інтересів особистості, принцип адресності заходів соціального захисту, принцип поєднання форм і методів соціального захисту та самозахисту, принцип соціальності, принцип системності, принцип інтеграції в єдину систему гарантій соціального захисту, принцип динамічного характеру соціально-економічних процесів, принцип випереджального функціонування й розвитку соціального захисту, принцип пріоритетності забезпечення продуктивної зайнятості [2, с.77-91]. В даному випадку ми можемо спостерігати досить значну кількість можливих принципів соціального захисту, які за своїм змістом є досить різнонаправлені та охоплюють досить значний об'єм можливого правового регулювання даного правового інституту. Разом з тим, зауважимо, що вчений, звертаючи увагу перш за все на наведені принципи, допускає існування інших, які не були нею виокремлені.

Підтвердженням цьому є досить значний та глибокий аналіз можливих принципів соціального захисту, проведений В. А. Скуратівським, який вважає, що «соціальний захист населення здійснюється за наступними принципами: пріоритет захисту соціальних інтересів і потреб людини, її життя і здоров'я; загальність соціального захисту; рівність у праві на соціальний захист; загальнодоступність і гарантований рівень соціального забезпечення найнагальніших життєвих потреб для всіх громадян; всебічність форм і видів соціального захисту; законодавче визначення основних соціальних гарантій; визначення рівня надання соціальних гарантій на підставі соціальних нормативів; попередження виникнення та розвитку соціальних ризиків; законодавче закріплення розподілу відповідальності між державою, працедавцями та працівниками щодо забезпечення гарантій із соціального страхування; координація взаємодії держави, суспільства, громадян у забезпеченні соціального захисту; орієнтація на універсальність показників рівня життя всіх верств населення та соціальних груп, збалансованість розподілу фінансових коштів (із урахуванням відповідальності держави) для досягнення цілей соціальної справедливості в суспільстві та підтримки на належному рівні всієї соціальної сфери держави; диференційний підхід до різних соціально-демографічних груп залежно від ступеня їх економічної самостійності, працездатності та можливості отримання доходів; реалізація прав кожного громадянина на працю отримання гарантованого мінімуму доходів, достатнього для нормальної життєдіяльності працюючого та його сім'ї; державні гарантії з оплати найманої праці, установленням її мінімального рівня, незалежно від об'єкта прикладання праці - у власному виробництві, кооперативі, асоціації, акціонерному товаристві або державному підприємстві; відповідність основних засад соціального захисту рівню соціально-економічного розвитку держави» [9, с.316]. Очевидно, що перелік принципів не є вичерпним, та може бути значно доповнений, зокрема шляхом поділу більш загальних принципів на конкретизуючі. Разом з тим, очевидним є те, що для найбільш ефективного аналізу такого значного масиву правових категорій, що є основоположними засадами формування та функціонування системи соціального захисту, очевидним є необхідність їх групування за окремими об'єднуючими ознаками та критеріями

диференціації.

Так, професор Н. Б. Болотіна наголошує, що загальні принципи права соціального забезпечення (захисту) слід поділити на змістовні та формальні. Змістовні принципи формулюють загальні засади змісту права соціального захисту. Формальні принципи відображають якість юридичного механізму забезпечення такого права [10, с. 192-193]. Відзначимо, що відповідний підхід до диференціації є досить важливим, оскільки дозволяє сформулювати розуміння принципів в залежності від напрямку їх впливу на формування, функціонування та розвиток інституту соціального захисту. Окремо слід зазначити, що вчена ототожнює принципи соціального захисту та соціального забезпечення. Даний підхід ми можемо підтримати, оскільки відображення основних засад більш вузької правової категорії, за винятком окремих специфічних принципів, цілком відповідає засадам категорії ширшої за своїм змістом, яка в повній мірі охоплює вузьку.

О. В. Тищенко розглядає принципи права соціального забезпечення, виходячи із їх змісту та поділяє на загальногалузеві і внутрішньогалузеві. При цьому, загальногалузевими принципами є такі, що мають тісний взаємозв'язок із всіма напрямками регулювання правом соціального забезпечення, тоді як зміст внутрішньогалузевих принципів містить засади розвитку лише щодо окремих інститутів цієї галузі права, таких як пенсійне забезпечення, соціальне страхування чи соціальне обслуговування [11, с. 115]. Так, основним критерієм поділу вченою обрано можливість виявлення одних і тих самих принципів в інших галузях права та суспільних відносин. Відзначимо, що подібний критерій є досить значущим в цілях дослідження специфічних галузевих принципів, оскільки дозволяє виділити таку групу принципів та зосередити їм більшу увагу, що дозволяє значно ефективніше удосконалювати дану категорію принципів, оскільки з огляду на специфіку того чи іншого правового інституту, принципи могли не стати предметом достатнього наукового інтересу зі сторони вчених. Подібну ситуацію можемо спостерігати в частині принципів соціального захисту жінок, в основу дослідження сутності покладено саме загальні наукові доробки, які стосуються соціального захисту в цілому, як явища, без конкретизації за суб'єктом відповідного захисту.

Подібним є підхід щодо класифікації принципів права соціального забезпечення, продемонстрований В.Л. Костюк, де принципи поділені на: 1) загальноправові (універсальні); 2) конституційно-правові (основоположні); 3) галузеві (спеціальні) [12, с.5]. Однак з такою класифікацією ми не можемо погодитись, оскільки питання загально-правових та конституційних принципів, на нашу думку, перебуває в одній площині. Конституцією України можуть бути виокремлені загальні принципи права, які можуть бути використані в більшості наявних на даний момент галузей, або специфічні галузеві, які направлені на регулювання певного виду правовідносин. Не вбачається за доцільне із категорій загально-правових принципів та галузевих принципів виокремлювати додаткову, по суті, за ознакою належності та затвердження їх одним нормативно-правовим актом. В такому випадку втрачається основний критерій відповідної класифікації.

В. В. Лаврухін представляє доцільним виділяти в теорії соціального захисту декілька груп принципів, зокрема, відносно самого соціального захисту і відносно систем соціального захисту. До першої групи слід відносити принципи надання соціального захисту, зокрема індивідуального, системного або організованого, до іншої – принципи організації, принципи функціонування і принципи управління системою соціального захисту [3, с.74]. Автор не наводить чіткого критерію розмежування відповідних груп принципів, однак очевидним є те, що відповідний критерій розкривається в ролі принципів у функціонуванні системи соціального захисту. Відповідна класифікація є досить цікавою з наукової точки зору, оскільки дозволяє розмежувати принципи за їх функціональною складовою, що дозволяє більш ґрунтовно підійти до дослідження та удосконалення даної частини змісту принципів.

На нашу думку, доцільно диференціювати принципи соціального захисту жінок, за характером їх впливу на систему соціального захисту відповідної категорії суб'єктів, на:

1) Принципи організаційного характеру. Відповідна група принципів встановлює основоположні засади побудови структури соціального захисту жінок та взаємозв'язку її елементів. Від належності даних принципів напряду залежить взаємодія між елементами інституту соціального захисту, безпосереднім результатом чого є досягнення необхідного рівня реального ефективного впливу соціального захисту на правовідносини та рівень запроваджених гарантій реалізації жінками своїх прав.

2) Принципи стандартоформуючого характеру. Група стандартоформуючих принципів запроваджує та врегульовує якісні критерії соціального захисту жінок. Тобто відповідні принципи формують розуміння характерних рис та обов'язкових елементів соціального захисту, встановлюючи орієнтири та стандарти соціального захисту жінок.

3) Принципи векторального характеру. Серед відповідної групи принципів виокремлюються ті основоположні засади соціального захисту, які розглядаються суспільством та державою як перспективні та необхідні. Тобто принципи векторального характеру фактично визначають напрямок подальшого розвитку соціального захисту жінок, який формується із урахуванням новітніх тенденцій та належного досвіду, з метою удосконалення окремих елементів інституту соціального захисту в цілях віднаходження найбільш ефективної та оптимальної системи забезпечення соціального захисту жінок.

До першої виділеної категорії принципів організаційного характеру доцільно відносити принципи, які за своїм змістом впливають на структуру соціального захисту жінок, формують та розкривають взаємозв'язки структурних елементів даного правового інституту та направлені на створення ефективної та дієвої системи соціального захисту жінок.

До таких принципів ми насамперед можемо віднести наступні:

1) Принцип системності і комплексності (оскільки, зміст соціального захисту включає в себе не ізольовані одне від одного явища і процеси, а сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих складових на всіх етапах і рівнях їх розвитку як системних, цілісних утворень, даний принцип передбачає взаємне узгодження усіх напрямків функціонування інституту соціального захисту жінок, а також усунення протиріч між ними в цілях раціональної організації соціального захисту, пов'язуючи складові частини тісно між собою, як наслідок вони доповнюють один одного і різною мірою реалізуються на практиці в конкретних умовах).

2) Принцип поєднання централізованого й локального регулювання в системі соціального захисту жінок (даний принцип пов'язаний із формуванням належного рівня нормотворчості, особливістю якого є не лише визначення окремих елементів правового регулювання на законодавчому рівні, але і їх встановлення та розширення на локальному рівні. Фактично, його зміст зводиться до того, що основоположні гарантії, які забезпечують охорону прав суб'єктів трудових правовідносин визначаються нормативно-правовими актами, а решта правил щодо врегулювання питань виконання трудової функції, сторони визначають узгоджуючи їх між собою самостійно або в порядку, передбаченому централізованими нормами).

3) Принцип поєднання об'єктивної соціальної саморегуляції з цілеспрямованою діяльністю у здійсненні цього захисту (відповідний принцип враховує при формуванні всього арсеналу форм самореалізації жінки, направлений на сприяння мобілізації та активізації її творчого потенціалу до високопродуктивної праці, створенню умов для соціальної активності)

4) Принцип поєднання форм і методів соціального захисту та самозахисту (даний принцип запроваджує для жінок соціальний захист через надання однакових умов для здійснення права на працю, розвиток ініціативи та економічної, самостійності. Тобто, відповідний принцип частково перекладає відповідальність за забезпечення належного та достатнього рівня життя з держави на конкретну особу, якій зі сторони держави створюються необхідні умови, які покликані забезпечити можливість самореалізації та самозабезпечення).

До другої категорії, а саме принципів стандартоформуючого характеру притаманним є формування якісних характеристик змісту соціального захисту жінок, впроваджуючи окремі

стандарти соціального захисту відповідної категорії суб'єктів.

Серед інших, до даної категорії принципів, вважаємо за доцільне віднести наступні.

1) Принцип гендерної рівності (даний принцип забезпечує надання жінкам рівних можливостей в порівнянні із чоловіками щодо доступу до соціального захисту, без будь-якої дискримінації. Фактично, вивчаються та усуваються всі соціальні бар'єри, що заважають людині проявитися як особистості, а також створити рівні соціальні можливості для реалізації особистості жінок та чоловіків в усіх сферах життєдіяльності залежно від особистого вибору людини. Водночас, даний принцип передбачає певні пільги для окремих категорій жінок як елементи позитивної дискримінації).

2) Принцип забезпечення жінкам соціально прийняттого рівня життя (цей принцип зосереджує увагу на стабільності джерел утворення доходів жінок, їх оптимальному співвідношенні між джерелами формування доходів, та зростанні доходів, особливо соціально вразливих категорій жінок, зокрема вагітних та матерів. Забезпечується відповідний принцип в основному через надання соціального забезпечення у випадках і розмірах, закріплених державними правовими актами. При цьому, соціальне призначення подібних гарантій полягає не тільки у виплатах конкретно непрацездатним, а й у підтримці через них певного балансу доходу сім'ї).

3) Принцип соціальної справедливості (відповідний принцип направлений на впровадження рівності соціальних прав кожної особи, скасування необґрунтованих привілеїв, відповідність розміру доходу жінки витратам праці. Фактично, запровадження відповідного принципу вказує на необхідність проведення справедливого розподілу діяльності, доходів, праці та соціальних благ, винагород, який впливає на належний рівень вирівнювання якості життя).

До третьої групи виділених нами принципів, відносяться ті, що мають векторальний характер, тобто їх дія та регулювання направлене на подальший розвиток соціального захисту жінок, визначення шляхів відповідного розвитку, при чому не відокремлено, а з урахуванням впливу соціального захисту жінок на інші сфери суспільних відносин. До таких принципів, серед значної їх кількості, вважаємо за необхідне зупинити свою увагу на наступних.

1) Принцип пріоритету економічних та соціальних інтересів особистості жінки (Відповідний принцип забезпечує пріоритет інтересів жінки шляхом утвердження свободи її особистості, в цілях ефективної реалізації її потенціалу, що передбачає наявність об'єктивних і суб'єктивних умов для розширення можливостей вибору жінкою тих чи інших форм суспільної діяльності та засобів особистісної самореалізації. Істотним у здійсненні такого вибору є формування умов для розширення альтернативності соціальної діяльності особистості, засобів особистішої самореалізації, різних форм соціального самоствердження).

2) Принцип економічної ефективності соціального захисту жінок (даний принцип розкриває також питання формування державної політики в сфері соціального захисту жінок, співвідносячи обсяг соціальних витрат і розмір відрахувань на їх фінансування, з метою віднаходження оптимального співвідношення з тим, щоб отримувані соціальні допомоги не переважали над заробітною платою).

3) Принцип пріоритетності забезпечення продуктивної зайнятості (даний принцип врегульовує пріоритет розвитку взаємного поєднання різного роду важелів, в тому числі матеріальних, соціальних та правових, щодо стимулювання жінок до зайнятості в різноманітних галузях виробництва. Відповідний принцип також встановлює шлях розвитку економіки держави через запровадження продуктивної зайнятості, формування нових робочих місць із гідними умовами праці, детінізацію трудових відносин, стимулювання підприємництва, та розвитку умов для професійного навчання)

Враховуючи вищенаведене, ми приходимо до висновку, що соціальний захист жінок має досить значну кількість гарантій та принципів, які в цілях кращого розуміння та аналізу можуть бути класифіковані за різними критеріями. Надзвичайно важливим є дослідження принципів та

функцій соціального захисту жінок, оскільки вони дозволять сформувавши розуміння належних векторів розвитку даного інституту, з метою забезпечення його найбільш ефективного функціонування та становлення необхідного рівня правового регулювання відносин соціального захисту жінок, що забезпечить належний рівень охорони їх прав та законних інтересів.

Водночас, кількісний рівень досліджень принципів та гарантій соціального захисту жінок є досить незначним, що встановлює очевидну актуальність подальших досліджень у даній сфері. Вдосконалення наукового підґрунтя з питань принципів та гарантій соціального захисту жінок дозволить формувати, належні, обґрунтовані та ефективні зміни до законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Реформування соціальної політики в Україні: проблеми та перспективи : навч. наук. вид. авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін. ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. К.; Львів : НАДУ, 2012. 368 с.
2. Руженський М.М. Соціальний захист населення в умовах формування ринкової моделі економіки України : монографія. К. : ІПК ДСЗУ, 2013. 318 с.
3. Реформування чинної моделі соціального захисту в системі пріоритетів державної соціальної політики в Україні [Текст] : дис. канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02. В. В. Лаврухін. К. : НАДУ, 2015. 262 с.
4. Словарь-справочник по социальной работе . под ред. Е.И. Холостовой. М. : Юрист, 2000. 424 с.
5. Глущенко В. В. Теория управления : учебный курс. В. В. Глущенко. М., 1997. 325 с.
6. Соціальне забезпечення сімей з дітьми: міжнародний досвід та українська модель: монографія. Є.П. Яригіна. Х.: Монолит, 2016. 196 с
7. Международно-правовые предпосылки гендерного реформирования украинского законодательства. М. Буроменский. Рівність жінок і чоловіків в Україні: правові аспекти: матеріали Міжнар. наук. практ. конф., 20-21 листопада 2000 р., Київ. К., 2001. С. 80-87
8. Диференціація правового регулювання працевлаштування жінок в умовах ринкових відносин. І. В. Шульженко, О. І. Романюк. Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Сер. : Гуманітарні науки. 2013. Вип. 2. С. 129-137.
9. Управління соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посіб.. [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін.] ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського : у 2 ч. К. : НАДУ, 2009. Ч. 1. 456 с.
10. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту : становлення і розвиток в Україні: монографія К.: Знання, 2005. 381 с.
11. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія. О. В. Тищенко. К.: ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.
12. Костюк В.Л. Принципи права соціального забезпечення: поняття, ознаки, види та тенденції розвитку. В. Л. Костюк. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2016. № 2(14)